

MAKÜ-MEHMET AKİF ERSOY DERGİSİ (MAED)

MAKU-Journal of Mehmet Akif Ersoy (JMAE)

e-ISSN: 3023-5618

Cilt21, Sayı 3, Aralık 2024 / Volume 2, Issue 3, December 2024

Makale Türü/Article Types: Kitap Kritiği/ Book Review

Geliş/Received: 15.10.2024

Kabul/Accepted: 12.11.2024

DOI: 10.5281/zenodo.14536621

Atıf/Citation: Demir, E. (2024). Kitap Kritiği: İlhan Tekeli (2008).

Göç ve Ötesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 240 s., ISBN:

9753332217. MAKÜ-Mehmet Akif Ersoy Dergisi (MAED). (2/3),

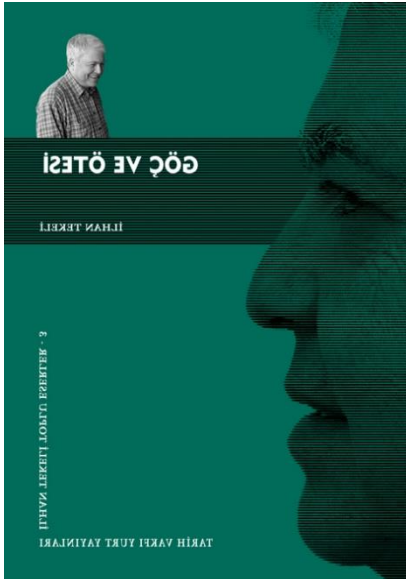
83-86.

Erdi DEMİR

(Dr.)/ Türkiye, edemir.akdeniz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3227-5984

KİTAP KRİTİĞİ: İLHAN TEKELİ (2008). GÖÇ VE ÖTESİ. İSTANBUL: TARİH VAKFI YURT YAYINLARI. 240 s., ISBN: 9753332217

Book Review: İlhan Tekeli (2008). Göç ve Ötesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kitap, bir önsöz (s.9), bir sunuş (s.10) ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Genel olarak çalışmada göçün nedenleri, göçün sonuçları bakımından emek ve arz talepleri, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal olarak göç dönemleri üzerine incelemeler yer almaktadır. Yazar çalışmasında farklı sebeplerle gerçekleşen göçlerin kentleşmeyi ortaya çıkardığını ve Türkiye'de gerçekleşen iç göç hareketlerinin Avrupa'ya kıyasla sanayileşme sonucu ortaya çıkmadığını ifade etmiştir. Nitekim çalışmada 1940'ların sonlarına doğru yaşanan tarımsal mekanizasyon ile geçimini büyük ölçüde tarımdan sağlayan insanlar için emek göçünün açığa çıktığı, hızla artan nüfus, toprak erozyonu ve işsizlik gibi sebeplerle birleşen faktörlerin göçlere sebep olduğu değerlendirilmiştir. Bu durumlara koşut olarak göçle birlikte üretim, tüketim, toplumsal değerler, toplumsal alışkanlıkların da değiştiği, toplumsal değişimin ortaya çıktığına değinilmiştir.

Kitabın birinci bölümü olan *Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler* (ss.18-42) kısmında göçün bir toplumsal sistem içerisinde meydana gelen bir mekân değişikliği olmanın ötesinde işgücünün mekânda dağıtımını etkin bir şekilde sağlayan doğal bir fonksiyona sahip olduğu anlatılmıştır. Göçün menfi bir anlam ile anılmasının yanı sıra insanlara mesleki ve toplumsal hareketlilik kazandırdığı, insanların kullanabileceği sosyal ve ekonomik fırsatları arttırdığı (s.18) ifade edilmiştir. Piyasa düzeni içinde göçü ortaya çıkaran sebeplerin neler olduğu, göç kararının nasıl alındığı, (s.23) göçler sonucu toplumsal sistemin bu durumdan nasıl etkilendiği sorularına cevap arayan yazar, göç alan ve göç veren yöreler arasında ücret farklılığına dikkat çekmiş (s.24), işgücü ve işgücü arzı arasındaki farklılığı ise işsizlik oranları ile ilişkilendirmiştir. Göç kararı alan insanların kararını etkileyen değişken ise güdül ve düzenleyici değişkenler (s.32) olarak aktarılmış, göç edilecek mekânın

pozitif özellikleri değerlendirilmiş, mekânı çekici kılan değişkenlerin neler olduğu (ulaşım, haberleşme, sosyal alt yapı) tartışılmıştır. Nitekim göç alan ve göç veren mekânlar arasında çift yönlü bir akım bulunduğu yazar tarafından belirtilmiş, Türkiye'nin kapsayıcı ve sürdürülebilir göç politikalarına ihtiyacı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü olan *Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler* (ss.42-65) kısmında Anadolu coğrafyasının verimli toprakları ve elverişli iklimi sayesinde tarih boyunca göç alan bir yerleşim olduğu anlatılmıştır. Günümüz nüfus kompozisyonunun oluşumunda Balkan Göçleri'nin önemli bir katkısı olduğu ve bu göçlerin doğal sonucu olarak kentlerde yaşayan insanların sayısının nicel olarak arttığından bahsedilmiştir. 19. yüzyılda yaşanan siyasi gelişmeler ulusçuluk akımının yaygınlaşması ve savaşlarda toprak kaybının yaşanması sonucu 1860-1927 yılları arasında Anadolu coğrafyası Balkanlar'dan (s.45) önemli ölçüde göç almıştır. Bu göç tecrübesi acıklı olmuş, göçler esnasında iklim şartları, salgın hastalıklar nedeniyle çok sayıda insanın hayatını kaybettiği aktarılmıştır (s.46). Gelen göçmenlere toprak ve arazi dağıtımı yapılarak onlara sosyal ve ekonomik hayata entegre olmaları istenmiş, pulluk, yaylı arabalar ve patates üretimi bu grubun sayesinde Anadolu tarımına katkı sağlamıştır (s.47). Kitabın kentleşme kısmında kentte yaşayan insan sayısının artması, iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişiminin kentleşme olgusunu ortaya çıkardığı anlatılmıştır. Yazar, cumhuriyetin ilanından sonra 1940'lı yılların sonuna doğru kırsaldan başlayan kopuşun giderek ivme kazandığını belirtmiştir. Örneğin 1945-1950 yılları arasında köylerden kente göç 214.000 dolaylarındayken 1950-1955 arasında bu sayı 904.000 civarına çıkmıştır (s.50). Hızlı ve düzensiz bir şekilde gerçekleşen göçler, kentlerde üretime hazır arsanın olmaması nedeniyle gecekondulaşma (s.54) ve çarpık kentleşmeye sebep olmuş, kentlerin fiziki yapılarını tahrip etmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü olan *Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırsaldan Kopuş Süreci* (ss.68-96) kısmında Türkiye'nin siyasi ve toplumsal dönüşümünün 1947 Marshall yardımları (s.70) ile ilgisi ve yurt dışından gelen kredilerin tarım araçları ve tarım malzemeleri için kullanılması anlatılmıştır. Kredilerin tarımdaki makineleşme için kullanılması, kırsalda iş gücü açığını ortaya çıkarmış, toprakların miras yoluyla parçalanması, hızla kırsalda artan nüfus köylüleri kentlere göç etmeye zorlamıştır. 1948-1956 yılları arasında traktör sayısı 1800'den 44.000'e yükselmiştir. 1948 yılında ekili arazi 15 bin hektardan 1956 yılında 24 bin hektara yükselmiştir (s.73). Yazar, üretilen ürünlerin miktarı ve çeşitliliğin artması, iklim şartlarının elverişli olmasının katkısıyla tarımsal sanayiye güçlendirdiğini savunmuş, kırsalda yaşayan insanların emeğinin ise sermayeye yöneldiğini aktarmıştır. Sonuç olarak makineli tarım üretim biçimini değiştirmekle kalmamış, toplumun yapısında da değişimleri beraberinde getirmiştir. Kırsalda kooperatif tarzı ortak aile şirketleri ortaya çıkmış ve kısmen de olsa sermaye birikimi oluşmaya başlamıştır (s.87).

Kitabın dördüncü bölümü olan *Türkiye'nin Yaşadığı Hızlı Kentleşmenin Öyküsünü Modernist Meşruiyet Kavramını Merkeze Alarak Kurmak* (ss.96-110) kısmında Türkiye'nin yaşadığı kentleşmenin Avrupa ülkelerine kıyasla sosyal ve ekonomik temelini zayıflığı, kentleşme hızının Avrupa'daki kentleşme süreçlerine nazaran iki kat hızlı gerçekleştiğinden bahsedilmiştir. Bu durumların sonucu olarak hem devlet kurumlarının hem de özel sektörün hazırlıksız yakalanarak başta konut, beslenme, ulaşım ve istihdam gibi alanlarda sürdürülebilir çözümler üretmedikleri anlatılmıştır. Araştırmacı bürokrasinin İkinci Dünya Savaşı döneminde nüfusun köylerde muhafaza edilmesini savunduğunu ve hızlı kentleşme beklentisi içerisinde olmadığını ifade etmiştir (s.98). Nitekim kentleşen Avrupa ülkelerinde kentleşmenin iki temel bileşeni bulunmuştur. Bunlar sanayileşme ve kentlerin modern fiziki altyapısının varlığıdır. Yazar, bu koşullara bağlı olarak sermaye birikimi oluştuğunu düşünmektedir. Türkiye'de ise sanayileşme ekseninde gerçekleşmeyen bir kentleşme, devlet ve STK'lar tarafından çözülememiş konut sorunları, kentlerin sosyo-ekonomik yapısını büyük ölçüde tahrip etmiştir. Kırsaldan kente göçen insanların kentlerdeki ev kira bedellerini ödeyebilecek ekonomik güce sahip olmaması, yeterli sayıda konut bulunmaması, başkalarına ait arsa ya da araziler üzerine arazi sahibinin izni olmadan bir gecede ansızın inşa edilen derme çatma yapılar (gecekondu) inşa etmesine sebep

olmuştur (s.101). Yazar, 1948 yılında çıkarılan gecekondu affına dikkat çekmiş, bu affın konut sorununa çözüm getirmediğini belirtmiştir. Bu affla gecekondu-konut sorunu giderek artmış, başta Ankara olmak üzere İstanbul ve İzmir gibi büyükşehirlerde gecekondu giderek artmıştır. Hijyenik olmayan gecekondu yapılarına sahip çıkan kişi Alman Profesör Kessler olmuştur. Devlet desteği olmadan insanların kendi başına çözüm üretebilmelerini takdirle karşılamıştır. Nitekim gecekondu kentlerin varoşlarında kendi kültürünü (s.107), kendi müziğini (arabesk), kendi yaşam biçimini üretmiş ve Türkiye'nin son dönemlerde önemli bir gündem maddesi olmuştur.

Kitabın beşinci bölümü olan *Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme* (ss.112-138) kısmında kırsaldan kentlere göçen, istihdam olamayan, yarı işçi-yarı işsiz, sigortasız ve sosyal güvencesiz çalışan insanların kent ekonomisine olan etkileri tartışılmıştır. Aslında gelişmekte olan ülkelerde ekonominin tarım dışı sektörde yeteri kadar istihdam yaratamadığı ve kırsaldan kentlere olan göçün bu istihdam yaratma potansiyelinden daha cılız kaldığı ve gecekondulaşmanın önüne geçilemediği düşünülmektedir (s.112). Yazara göre eğitim seviyesi yüksek olmayan, sosyal ve ekonomik profili düşük, emek gücü kentlerin varoşlarında ve arka sokaklarında çok fazla bilgi ve beceri gerektirmeyen “marjinal işler” olarak adlandırılan kapıcılık, kalorifercilik, badanacılık, ayakkabı boyacılığı ve işportacılık gibi meslekleri yapmaktadırlar. Araştırmacı, Türkiye açısından istihdam ve işgücü istatistiklerinin Keynesçi ekonomik modelle değerlendirilebileceğini önermektedir (s.127). Örneğin 1965 yılı verilerine göre Türkiye’de tarım dışı sektörde çalışan ve sigortalı 3.807.000 kişinin olduğu ve 55.000 kişinin iş aradığını ifade edilmektedir. Bahse konu 55.000 kişi örgütlenmemiş kitleler olduğu düşünülmektedir. Yani sigortasız çalışan ve kendi mesleklerini icra ettikleri söylenen kesim marjinal kesim olmaktadır. Bu insanlar kendilerini iş sahibi sanmaktadırlar. Dolayısıyla aşırı kentleşme ya da emeğin mekanda etkin olmayan dağıtımı marjinal sektörü ve sosyal gruplarını ortaya çıkarabilmektedir. Ekonomik temelde göç, iş fırsatlarına insanların tepki göstermesi olarak kabul edilmektedir (s.139). Bu tepkinin belirleyicisi ise ücretler üzerinden gerçekleşmektedir. Marjinal sektörlerin oluşmasının temel nedeni, bölgeler arasında sosyal, kültürel ve ekonomik dengesizliklerin bulunduğu iddiasıdır.

Kitabın altıncı bölümü olan *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu* (ss.141-168) kısmında kendi isteği ile yer değiştirmeyen sosyal grupların yer değiştirmelerinin toplumsal ve kültürel sonuçları tartışılmaktadır. Yazara göre insanların istem dışı yer değiştirmelerinin üç sebebi bulunmaktadır. Bunlar devletin belli amacı-iskân politikası, doğal afetler, savaşlar sonucu zorunlu yer değiştirmedir (s.141). Örneğin 16. yüzyılda Osmanlı Devleti, gaza ve cihat anlayışıyla fethettiği topraklarda kalıcı olabilmek açısından Balkanlar’ın uç kısımlarına, Kırım ve çevresine Anadolu’dan zorunlu göçler gerçekleştirmiştir. Bu uygulamanın amacı bölgeyi Türkleştirmek, kültür ve yaşam pratikleri bakımından bölge insanını kazanabilmektir (s.143). Ayrıca bu insanlara toprak ve arazi dağıtımı yapılması, konut ve iskanla ilgili sorunlarının çözülmesi, hayvan hibelerinin yapılması gibi uygulamalar mevcuttur. Yine bu dönemde bozulan devlet yapısı ve otoritesi, artan vergiler, savaşlar sonucu toprak kayıplarının yaşanması ve buna bağlı olarak geçimini çiftçilikle sağlayan köylülerin vergilerinin arttırılması gibi nedenler Anadolu’da isyanlar çıkmıştır. Bu isyanların büyümesi ve kanlı bir biçimde bastırılması nedeniyle aşiretler de devlet tarafından sürgüne, göçe yollanmışlardır. 19. yüzyılda Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) sırasında savaş sonrası kaybedilen topraklar nedeniyle Osmanlı Devleti birçok göç almış, Romanya ve Bulgaristan’dan 1.500.000 kişi Anadolu’ya göç etmiştir (s.151). Balkan Savaşları sonucunda 640.000 Müslüman-Türk Nüfus, Balkanlar’dan Anadolu’ya sığınmıştır. Aslında yapılan bu göçler bugünkü Anadolu’nun nüfus kompozisyonunun oluşmasını sağlamış, millî, üniter devletin temelini oluşturmuştur. 1923 yılından 1950 yılına kadar yaklaşık 392.000 kişi Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonucu Türkiye topraklarına göç etmiştir. Sonuç olarak nüfus mübadelesi ulusçuluk fikrinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Kültürel ve homojen bir nüfus oluşturmanın, mevcut toplumsal yapıya katkı yapacağı düşüncesiyle bu göçler dönemin hükümetleri ve bürokrasisi tarafından desteklenmiştir.

Yazar, bugünkü nüfus ve toplumsal yapının şekillenmesinde Balkan göçlerinin önemli bir etkisinin olduğunu düşünmektedir.

Kitabın yedinci bölümü olan *Türkiye’de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi* (ss.171-185) bölümünde 2000’li yıllardan itibaren iç göç sorunsalının farklı toplumsal sorunları ortaya çıkardığı ve iç göçün sadece fiziki yer değişikliği dışında ekonomik motivasyonlu üretim-emek-tüketim ilişkilerini nasıl etkilediği anlatılmıştır. İç göç, insanların, belli bir zaman diliminde belirli bir mekândan başka bir mekâna sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel sebepler nedeniyle gerçekleştirdiği yer değişikliğidir (s.173). Göçler, emek gücünün mekânsal organizasyonunu etkin kılacak şekilde dağıtımını sağlayan doğal bir işleve sahiptir. Bu bağlamda sanayi kentlerinin ihtiyaç duyduğu işgücünü temin eder ve sosyal hareketlilik kazandırır. Öyle ise bu tanım sanayi toplumları için geçerlidir. Yazar, sosyal ve ekonomik hareketlilik sağlamıyorsa kırdan kente göçleri, göç olarak değerlendirmemek gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim iç göçler, sermayenin yer değiştirmesi, üretimin yer değiştirmesi, tüketici ya da pazarın yer değişimini de beraberinde getirmiştir (s.175). Dolayısıyla göçler, toplumsal değişimin tetikleyicisi konumundadır. Yazar, sanayi toplumları için iç göçleri kuramlarla ilişkilendirmiştir (s.176). Toplumsal evrim kuramına göre, insani ve ekonomik gelişimini tamamlayan toplumların köylülükten kopacağı ve üretimin örgütlenmesi anlayışı ile doğal olarak göçlerin gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Diğer bir görüşe göre mekânsal dengesizlik ve eşitsizliklerin bulunması, ücret farklılıkları, işsizlik oranları, kent hayatının çekiciliği gibi farklılıklar sebebiyle kırsaldan kentlere, iç göçler gerçekleşebilmektedir. Sonuç itibarıyla iç göçlerle kentlere akan nüfuslar tam olarak sindirilememiş, işsizlik, çevre kirliliği, konut sorunu, ulaşım sorunu, alt yapı hizmetleri gibi birçok toplumsal sorunlara sebep olmuştur.

Kitabın sekizinci bölümü olan *Türkiye’de İç Göç Çalışmalarını Canlandırabilmek İçin Yeni Bir Sorunsal Alanı Oluşturmanın Gerekliliği Üzerine* (ss.186-196) bölümünde iç göç ve kentleşmenin akademik camia tarafından yavaşlatılması gerektiğine yönelik kanı ve farkındalık yaratılmamasına yönelik tartışmalardan bahsedilmektedir. Yazara göre TÜBİTAK birçok araştırma projesini destekleyebilecek teşvik primleri verebilmektedir. Birkaç akademisyen dışında iç göçleri, toplumsal uyum politikalarını, gecekondulaşmayı, kentleşmeyi elen alan akademisyenin olmaması yazara göre büyük bir eksiklik (s.186). Modern dünyada ulus devletlerin kurulmaya başlamasıyla resmi olarak devletlerarasında sınırların çizilmesi göç hareketlerini büyük ölçüde kısıtlasa da iç göçler ile emek gücü sermayeyi takip etmeye devam edebilir. İnsan, sadece mekânı değil yaşam güzergâhını da oluşturabilir. Bu güzergâha anılarını, öykülerini, geleneklerini, değerlerini taşıyacak, göçün toplumsal ve insani bir eylem biçimi olduğunu fark edecektir. Göçler, toplumsal yapıyı, üretim ve tüketim ilişkilerini, sermayenin yer değişimini içerdiği için endüstri toplumları tarafından beklentiyle karşılanmıştır. Kent planlamaları, toplu ulaşım ve iletişim ağları bu doğrultuda hazırlanmıştır (s.188). İç göçler, salt insanın yer değiştirmesi değil sosyolojik olarak kültürel değerlerin, normların ve yaşam tarzlarının da yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Göç veren (kaynak) mekân ile göç alan (hedef) mekân arasında kültürel uyum, yabancılaşma, suç, dışlanma gibi birçok durumu da aslında gündeme taşımaktadır. İç göçler, bu toplumsal değişim ve dönüşümü temsil eden bir kavramdır.

Kaynakça

Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.